УДК 811.161

Крупко О. І., співробітник
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ЛЮДИНА* В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті зроблено спробу проаналізувати мікроконцепти душі та серця – поетико-філософських категорій, які відображають етику та естетику авторки і є складовими концепту людини, одного із ключових у творчості Ліни Костенко.

Ключові слова: *концепт, концептуальний аналіз, метафора, мінітекст.*

Актуальність теми зумовлена спрямованістю сучасної лінгвістичної науки на вивчення дискурсу в лінгвокогнітивному та комунікативно-прагматичному аспектах, на дослідження національної та етнокультурної специфіки мовних і концептуальних картин світу, а також на детальний аналіз особливостей вербалізації окремих концептів.

Об'єктом дослідження є поетична картина світу, створена Ліною Костенко, як складова мовної картини світу українців.

Предметом вивчення є концепт *людина* та мовні засоби репрезентації цього концепту в ідіостилі поета.

Мета роботи – дослідити індивідуально-авторське осмислення та особливості вербальної репрезентації заявленого концепту на різних етапах формування ідіостилю поета.

Матеріалом дослідження стало афористичне слово в поетичних збірках «Мандрівки серця», «Вибране», «Неповторність», «Річка Геракліта», «Триста поезій», в романах у віршах «Маруся Чурай» та «Берестечко».

Теоретична цінність роботи полягає у можливості подальшої розробки лінгвістичних стратегій дослідження лінгвопоетики та ідіостилістики на засадах лінгвоконцептології.

Обрана методика лінгвоконцептуального аналізу обґрунтовується основними положеннями когнітивної лінгвістики, ураховує комплексний підхід до дослідження художнього тексту, а тому допомагає сформулювати уявлення про людину – її ментальний та емоційний стани.

Уже "більш як півстоліття живемо в силовому полі естетики поетичного слова Ліни Костенко, у крилатості її думки й афористичності висловів»[1:4], що стали знаковими для багатьох життєвих ситуацій наших сучасників, увійшли в культурний простір інтимного спілкування. Її поезія, а отже й афористика, це не тільки спосіб мислення, а й світогляд, сконцентрований у певних образах і поетичних структурах, у яких художньо перевтілюються і етично оформляються найскладніші проблеми сучасності, суперечності історичного розвитку, соціально-психологічні процеси. Саме індивідуальне світорозуміння свого життя і життя свого народу створюють її унікальну картину світу, а її ідіолект як майстра слова містить не лише національно-культурний

компонент мовної семантики і репрезентує не лише індивідуальне світосприйняття, а й характерні ознаки національного менталітету.

Сучасний погляд на концепт *людина* характеризується розумінням його як багатоаспектного багаторівневого явища, що постає в різних формах: як матеріальне, духовне, інтелектуальне. Адже людина ідентифікує себе у світі через систему певних параметрів (часових, просторових, оцінки, процесу, тощо) і через висвітлення механізму мовного відтворення цих ознак людського світобачення. Концепт *людина* репрезентує її як носія якостей, властивих тій чи іншій нації. Вона реалізує себе і як природна, і як соціальна сутність, в якій відображається все буття світу.

Важливість концепту *людина* у ліриці Ліни Костенко визначається колом його смислових реалізацій, до яких входять як загальноприйняті трактування, так і авторські бачення. У художніх текстах поетеси він репрезентований багатогранно, належить до основоположних у структурі вербальних шарів і становить основу її мовостилю. Концепт *людина* був оприявлений уже в перших збірках (віршах), коли поетеса тільки визначалася зі своїми мовно-поетичними та аксіологічними пріоритетами: ***Людина*** *нібито не літає. А крила має. А крила має!(МС,64); Немає краще –* ***людської*** *вроди, немає вище –* ***людського*** *духу!(МС,106); Метушня слабким притаманна. Безголосим властивий галас* (ПЗ,8). Часто ціла строфа сприймається як афористичний вираз, хоч і не завжди має ознаки лаконізму: *На світі можна жить без еталонів, по-різному дивитися на світ: широкими очима, з-під долоні, крізь пальці, у кватирку, з-за воріт. Від того світ не зміниться нітрохи, а все залежить від людським зіниць – в широких відіб'ється вся епоха, у звужених – збіговисько дрібниць* (МС,25).

В українській мові для вираження концепту *людина* ключовим словом є однойменна лексема з такими значеннями: **Людина** – 1) одиничне до **люди** // будь-яка особа, кожний// людська постать, // уживається у значенні одиниці ліку людей. 2. Особа, як втілення високих інтелектуальних і моральних властивостей. 3. Уживається у значенні особового чи неозначено-особового займенника // Уживається у значенні узагальненого або займенникового звертання (часто з означенням) [2:567]. Дослідження цього концепту – крок до розгадки феномена національного характеру.

Провідним у творах Л. Костенко є осмислення людини як особи, що є втіленням високих інтелектуальних і моральних властивостей: *Життя іде і все без коректур, і як напишеш, так уже і буде* (В,81); *Єдине, що від нас іще залежить, – Принаймні вік прожити як належить (В,13); Є скарби, допоки їх шукають (В,27).* Чутлива національна свідомість, прагнення до афористичності вираження художнього змісту приводить автора до оволодіння такою таїною словесного мистецтва, як складна метафоричність та філософська алегорія: *Зробити щось, лишити по собі… Щоб тільки неба очі голубі Цю землю завжди бачили в цвітінні* (Н,61); *Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть (Б,48*);

Активним репрезентантом концепту *людина* є лексема *душа.* Функціонуючи у величезній кількості контекстів, вона у Ліни Костенко є доволі частотною. Авторка сформувала велике число значень і відтінків цього слова. Семантична багатоплановість і смислова ємність цього образу забезпечують йому роль стрижневого компонента авторських афористичних висловів: *Віддай людині крихітку себе. За це* ***душа***

поповнюється світлом (В,549); *Людині бійся* ***душу*** *ошукать. Бо в цьому схибиш – то уже навіки* (ТП,240).

Душа як душевне й тілесне у наївно-анатомічній картині світу українського етносу має особливо значуще значення. Тіло людини розглядається етносом як форма існування індивідуальності, як умістилище душі [3:276]. Лексема *душа* є складником багатьох семантичних конструкцій, у яких набуває нових відтінків: наприклад, душа як вираження сутності та безсмертя людини та його духовних витоків: ***Душа*** *належить людству і епохам (РГ, 42)*; ***Душа*** *шукає слів як молитов (ТП,40); Цінує розум вигуки прогресу,* ***душа*** *скарби прадавні стереже (РГ,104);* ***Душа*** *– єдина на землі держава / де є свобода чиста як озон (В,261).*

Як багатозначна лексема з розвинутою семантичною структурою, вона найчастіше використовується у значеннях – *людина та безсмертна нематеріальна основа в людині*: *У закутку* ***душі*** *хай буде трохи сад* (РГ,252); *З такого болю і з такої муки* ***душа*** *не створить бутафорський плід* (РГ,155); ***Душі*** *людської туго і тайго (В,381); Життя – це оббирання реп»яхів, що пазурами уп'ялися в* ***душу*** (В,178). Значення більшості фразем мотивується прямим значенням слова душа: «*внутрішній психологічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями*» [4:629] **знайти** Мікроконтексти зі словом *душа* у такому значенні знаходимо у письменниці у складі афоризмів аж 37 разів.

Погляд авторки на душу як на живу істоту, відповідає традиційним уявленням українців: наприклад, із душею порівнює авторка дівчину, де лексема *душа* виступає найвищою мірою якості: *Ця дівчина не просто так, Маруся. Це – голос наш. Це – пісня. Це –* ***душа*** *(МЧ,23).* Поетеса тонко відчуває семантичні глибини слів, що лягають в основу образності метафор, порівнянь, епітетів. Душа – як цінність, як епіцентр позитивних духовних характеристик, насамперед, добра: *Їй сняться хмари, і липневі грози, |чиясь* ***душа****, прозора при свічі (В,4); Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там (МЧ,32);* душа – це щирість, душа – совість, душа – честь: *Цей білий сніп* ***душі****, який горить в людині, його ж ніякий вітер не задме!* (Б,108); *Як мовчанням* ***душу*** *уяремлю, то який же в біса я поет?* (ТП,115).

Найчастіше актуалізується уявлення *душа – людина*, яка перебуває на межі витривалості, передовсім відчуває біль, тобто її душа може боліти, страждати, умирати: *А прийде ніч – болить* ***душа*** *словами* (В,380). Ці дієслівні компоненти позначають негативні стани як наслідок дії матеріальних чинників на «субстанцію» душі: ***Душа****, зруйнована як Троя, Своїх убивць переживе (В,542).* Фраземи, пов'язані із значенням змінності локалізації душі в тілі людини, можуть характеризувати емоції: *душі не стало, душа не на місці [5:*629]*;* тривоги, занепокоєння: *Тривога* ***душу*** *розпинає: а що як любиш не мене?* (В,317); *Думками за ніч* ***душу*** *натомив (Б,103).*

Конкретний характер емотивної сфери при цьому може передавати метафоризація стану, в якому знаходиться душа, особливо при вираженні нею емоцій: тяжко на душі, – *хто-небудь дуже сумний, з гнітючим настроєм, у важкому психологічному стані* [5:545], порожньо *(*на душі, в душі*)* – [там само, с.545], *кого-небудь охоплює почуття суму, гіркоти, неспокою; переживає, страждає хтось з якогось приводу; кому-небудь гірко, неспокійно, тривожно. (*там само, с. 782*).* ***Душа*** *до ранку смутком*

*осипалась (МЧ,49); **Душа** гортає тисячі причин. І чим я, чим я, чим поразку цю спокутую? Свою провину виправдаю – чим?* (Б,102); ***Душа** моя обпалена, / як ти іще жива? / Шукаєш, мов копалини, – слова, слова, слова! (В,194).*

Епітетна характеристика внутрішнього світу людини, експлікованого в образі душі, дуже багата й різноманітна у поетичній творчості Ліни Костенко. *Вокзали, темпи, термінали, в прогрес запряжена **душа*** (РГ,181); *Сахається розгублена **душа**, почувши раптом тихі кроки щастя (В,347); Блаженний сон **душі** мистецтву не сприяє (В,88).* Нечасті фрагменти поезії містять випадки підкреслено позитивного означування душі: *Поки віриш, поти й **душа** не піде в жебри до тривог (Б,59); Буває тяжко впорожні, буває легко з тягарами, Тягар **душі** – мої пісні – мені буває легко з вами (ПЗ,27); Відбілює **душа** свою велику правду у лузі споминів, над річкою Буття* (Б,71); ***Душа** пройшла всі стадії печалі. Тепер уже сміятися пора. (ТП,221).*

Її афористика – це засіб трансформації звичних понять у віртуозні форми висловлювань. Ліна Костенко активно використовує метафору, що стає своєрідною філософією найменування прихованої сутності: *А як подумать, – що таке **душа**? Як той казав – це горизонт до Вічності (МЧ,98); Душа* з абстрактного позначення почуттєвої сфери людини, внутрішнього світу багатющою уявою Ліни Костенко трансформується в істоту, якій притаманні всі земні печалі й радощі: *Чи він мені, чи я йому – нерівня. Нерівня **душ** – це гірше, ніж майна! (МЧ,47),* яка можепризвичаюватись, продаватись, двоїтися. *Дев'ять день **душа** не пручається, а тепер вже десь призвичаїться; Від того кидавсь берега й до того. Любив достаток і любив пісні, Це, як скажімо, вірувати в бога і продавати **душу** сатані (МЧ,15); Не служать очі на таке дивиться, щоб так двоїлась хлопцеві **душа**! (МЧ,39).*

Водночас образ душі набуває нових семантичних рис, асоціюючись, наприклад, з пташиночкою на дроті, шкатулкою, горизонтом, темним лісом, сатаною, тощо*: І в цьому днів круговороті, де все минати поспіша, як та пташиночка на дроті, спочине стомлена **душа*** (РГ,266); *Усе складаю в **душу** як в шкатулку. Уже **душа** гіркіша полину. (МЧ,99); Чужа душа – то, кажуть, темний ліс (МЧ,13); Ото така вже вдача потайна. Бо на обличчя з янголами схожа, але в **душі** – то чистий сатана (МЧ,9).* Зустрічаємо й авторські лексичні новотвори: *Душа моя, знайдибіда* (В,194); *Душа моя, одиначка* (В,218). Серед них особливою експресією вирізняються прислівник *у дві душі; на дві душі*: *Але й жили! Душили копійчину. У дві **душі** робили без спочину (МЧ,52); Нелегко, кажуть, жити на дві хати. А ще нелегше – жить на дві **душі!** (МЧ,66).*

Численні поєднання лексеми *душа* з іменниками, прикметниками, числівниками, займенниками свідчать про «багатозначність синтагматичних зв'язків данної лексеми, репрезентують сильний узагальнюючий потенціал її в творчості Ліни Костенко» [6:277]. В художніх творах буквальне значення цього слова обростає новими, абсолютно іншими смислами. Це і є передумовою появи художнього концепту. Лексема в художньому тексті може отримати значимість концепту в тому випадку, якщо особливий смисл, який вкладає автор в це слово, виходить за рамки його загальноприйнятого розуміння.

Негативний ореол сучасності виникає внаслідок зображеного поетесою регресу людської моралі, домінування матеріального над духовним, деградації одвічних

цінностей: ще і в XXI столітті зосталися риси духовного неандерталізму людей, чия ***душа*** *ще з дерева не злізла* (В,64); *А хто від правди ступить на півметра, –* ***душа*** *у нього сіра й напівмертва (В,216).* Категоричні твердження буває звучать навіть парадоксально, неймовірно, проте й вони підпорядковуються логіці загальної думки, працюють на концепт: *А не дай боже так танцювать навиворіт* ***душі!*** *(МЧ,65); той хоч умре з набитим гаманцем, –* ***душа*** *у нього буде горобцем, куди б не йшов він, на землі і далі, дощі розмиють слід його сандалій* (В,217).

Не тільки душа, а й серце також є місцем виникнення та зосередження емоцій і почуттів. Лексема з таким значенням формує навколо себе значну за обсягом групу афоризмів, що передають емоційні характеристики. Завдяки тому, що серце є внутрішньою, отже невидимою частиною тіла, його в українській мові розглядають саме як осередок емотивного досвіду, а не як орган вираження емоцій [7:540]. У Ліни Костенко лексема *серце* – найчастіше вживаний синонім до слова *душа* в значенні *внутрішній психічний світ людини*: *І маленькі були неполадки, І великі були нелади, І ніщо не здавалось випадком, бо лишало на* ***серці*** *сліди* (Вітрила,9); *Є для* ***серця*** *така покута – забувати скоріше зло, аніж те, що мусило бути і чого в житті не було (В,133).*

Аналіз її поетичного дискурсу уможливлює визначення характерних ознак, які властиві серцю: а) здатність зазнавати фізичних відчуттів: *Воно як маєш* ***серце*** *не з льодини, розп'яття – доля кожної людини (МЧ,86); Як зберегти в собі це* ***серце,*** *коли воно не кам'яне?* (В,541); вміння мислити як локалізатор, оскільки серце є частиною внутрішнього світу людини: *Нехай тендітні пальці етики Торкнуть вам* ***серце*** *і вуста* (В,66).

А. Вежбицька вважала слова серце і душа одними із ключових концептів слов'янських мов і культур [7: 3]. Як орган, що, подібно до інших частин тіла, відповідає за певні здатності (запам'ятовувати, переживати, забувати, боятися тощо), воно, як писав Григорій Сковорода: «Голова всього в людині… Воно-то і є найточніша людина в людині» [8: 351]. Отже, серце для українців є центром людини, що породжує думки, почуття, устремління. Переваги почуттів та емоцій над інтелектом та волею етнопсихологи називають кордоцентричністю українського народного духу [9:17]. Як базові компоненти концепту *людина* вони мають високу значущість для української культури, маніфестуючи як універсальні, так і національно-специфічні аспекти, які відображають мовну картину світу українського народу, є етнокультурними ціннісними еталонами.

Аналізуючи метафоричне вираження концепту *людина*, треба зазначити, що загалом мовна картина світу письменниці досить повно відображає народну концептуальну картину світу в тому її фрагменті, який стосується душі та серця. Однак на функціонування концепту накладає відбиток індивідуально-авторське використання мовних засобів. Конкретна семантико-психологічна й емоційно-естетична реалізація концепту в її художніх дискурсах визначається особливостями мовної свідомості митця.

Афоризми Ліни Костенко як атрибут її поезії посилюють сприйняття символів, мікрообразів, уводячи читача в неповторний світ високої авторської естетики вислову. Це напружене шукання ключів до таємниці буття людини, нації, людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. С. Я. Єрмоленко. Мого народу гілочка тернова. Виступ за круглим столом «Мовосвіт Ліни Костенко», 8.03.2010 р. (Українська мова, 2010, №3).
2. Великий тлумачний словник української мови /Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004.- 1440 с.
3. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) /О. О. Селіванова. – К.- Черкаси: Брама, 2004.- 276 с.
4. НТСУМ: 1, с.629) – новий тлумачний словник української мови: в 3-х т. уклад. В. Яременко, О. Сліпушко).- К.: «Аконіт»: – т.1/А-К/.- 926 с.
5. СФУМ: Словник фразеологізмів української мови (уклад. В. М. Білоноженко та інші) – К.: Наукова думка, 2008.- 1104 с.- (Словники України).
6. В.Калашник. Людина та образ у світі мови. /В.С.Калашник. – Харків, Майдан, 2011., 312 с.
7. Сковорода Г. Твори: У 2-х томах / Г. Сковорода. – К.: Обереги, 1994.- Т.1 – 527с.
8. Старовойт І. С. Західноєвропейська і українська ментальність: Компаративний аналіз / І. С. Старовойт. – Тернопіль: Тернопільська академія народного господарства, 199.- 184 с.
9. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. / А. Вежбицкая. – М.: Языки русской культуры, 1996.- 411 с.

ПЕРШОДЖЕРЕЛА

1. Костенко Л.- Проміння землі,- Видавництво «Молодь», К., 1957;
2. Ліна Костенко. Вітрила. – Радянський письменник», К., 1968;
3. Ліна Костенко. Сад нетанучих скульптур. – К., Видавництво „Радянський письменник”, 1987. – 203с.
4. Ліна Костенко. Вибране. – К., Видавництво «Дніпро», 1989, 559 с.
5. Ліна Костенко. Неповторність. – Видавництво „Молодь”, 1980.- 222с.
6. Ліна Костенко. Річка Геракліта. – Київ, „Либідь”, 2011. – 288с.
7. Ліна Костенко. Мадонна перехресть» К.: Либідь, 2012.
8. Ліна Костенко. Триста поезій. Вибране. Серія «Українська поетична антологія». Ліна Костенко, 2012 «. А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014, видання четверте.

Умовні позначення: афористичні вислови – АВ; Проміння землі – ПЗ; Вибране – В; Неповторність – Н; Сад нетанучих скульптур – СНС; Річка Геракліта – РГ; Мадонна перехресть – МП; Триста поезій – ТП.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2014 р.

Крупко О. И., сотрудник,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА ЧЕЛОВЕК В ПОЕТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ ЛИНЫ КОСТЕНКО

В статье предпринята попытка анализа микроконцептов души и сердца – поэтико-философс ких категорий, которые отображают этику и эстетику автора и являются составными концепта человека, одного из ключевых в творчестве Лины Костенко.

Ключевые слова: *концепт, концептуальный анализ, метафора, минитекст.*

Krupko Olga, Employee,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE REPRESENTATION OF THE CONCEPT *MAN* IN LINA KOSTENKO'S POETRY

The article gives the analysis of the microconcepts Soul and Heart which are poetic and philosophical categores reflecting the ethics and aesthetics of the poet and constitute the concept MAN, that is one of the key concepts in Kostenko's poetry.

Keywords: *concept, concept analysis, metaphor, minitext.*

УДК 811.112.2'373.7

Куликовская Н. И.,
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя, г. Нежин

КАША НА ЛУКУЛЛОВОМ ПИРУ
(на материале фразеологических единиц немецкого языка с гастрономическим компонентом)

В представленной статье рассматриваются фразеологические единицы немецкого языка с гастрономическим компонентом, систематизируются их тематические признаки, анализируются особенности их функциональной специфики, формулируется вывод об их значимости в рамках актуальных исследований современной науки.

Ключевые слова*: фразеологическая единица, гастрономический компонент, тематическое поле, функция.*

Каждый из нас, будучи участником современного потребительского общества, попадает в заманчивые сети макдональдизованного макмира (термины Дж. Ритцера [7] и Б. Барбера [3]), корректируя при этом волей-неволей интернациональный гомогенизованный вкус в соответствии с собственными ощущениями.